

**Mgr.Ing. Vladimír Váňa: PŘEDPOKLADY VYTVOŘENÍ A NAPLŇOVÁNÍ
MORÁLNÍHO ZÁKONA**

Abstrakt:

Zakotvení problematiky morálního zákona, zejména východiska a předpoklady jeho uplatnění v praktickém jednání jsou dosti složitým teoretickým úkolem, se kterým se filosofická etika snaží již delší dobu vyrovnat. Tento článek je pokusem přispět do této diskuse určitým poukazem na možnost jiného postupu při časové a logické návaznosti jednotlivých kroků. Pro založení celé teorie "od etické intence k morálnímu zákonu" se jako prvotní východisko bere tzv. etická intence - tedy vzájemné vazby já, ty a ono, jakožto tři vrcholů etického trojúhelníka (tyto záležitosti jsou podrobněji popsány v jiných autorových článcích). Na to navazuje analýza konstituce pojmu hodnoty a procesu hodnocení, kde jsou již využity některé poznatky etické intence (svoboda já a svoboda ty se spolupodílejí na konstituci hodnot). Další část je poté určitým nutným zlomem na cestě k uchopení morálního zákona - vznik a význam negativních příkazů, které jsou důsledkem rozštěpenosti našeho bytí. Tím je vytvořen předpoklad pro jiné založení morálního zákona než tomu bylo např. u Kanta, neboť při tomto postupu je z metodologického hlediska morální zákon posledním článkem řetězu. Přitom zůstává zachována jak svoboda jednotlivce, tak také nutná korekce možného jednání ve vztahu k druhým lidem a celé společnosti.

Klíčová slova: etická intence, hodnota, preference, imperativ, morální zákon

1. Konstituce pojmu hodnoty

Pojem hodnota má ještě velmi blízko k etické intenci,¹⁾ ale zároveň už její rámec přesahuje a poukazuje k novým souvislostem, jež jsou velmi důležité. Slovo hodnota zcela běžně používáme v souvislosti s entitami, jakými jsou např. "statečnost", "přímost", "moudrost", "čestnost". Už odedávna se lidé snažili tyto hodnoty nějak seřadit, uspořádat a nositele daných hodnot podle těchto stupnic buď více nebo méně uctívali nebo jimi opovrhovali (jestliže se jednalo o nositele málo uznávaných až záporných hodnot). Připomeňme zde jen velká etická díla Platónova či Aristotelova.²⁾

Mluvíme-li o hodnotě,³⁾ máme znovu před sebou onu triádu etické intence. Ozývá se v něm sloveso hodnotit, v němž je obsažen i poukaz k preferenci - něco je více nebo méně hodnotné, toto je hodnotnější než ono. Něco preferovat znamená vydávat jistý soud vycházející z poměrování srovnatelného. Tento soud však vyslovuji já a protože jsem svobodná bytost, neznamená to nic jiného než to, že *preference a svobodné bytí jsou navzájem ekvivalentní*. Aristotelův přístup k této otázce je naprosto jednoznačný: "...pouze ten, kdo je s to klást sebe sama jako původce svých činů, jako *mravního* činitele, pouze ten je s to hierarchicky uspořádat to, čemu dává přednost."⁴⁾⁵⁾ Otevírá

se před námi bytostně důležité spojení mezi mou svobodou, hodnocením a svobodou druhého.

Každý jakožto svobodná bytost projevuje vůli jednat v souladu s touto svobodou a odrážet ji ve všech svých činech, které **budou moci posuzovat druzí**. Já dávám výsledky své svobodné volby dobrovolně druhým k dispozici, aby je mohli hodnotit.⁶⁾ Můžeme se ptát, jaký je smysl tohoto kroku. Obě strany z něj vyjdou rozhodně obohaceny - já poskytuji pomoc tvé svobodě, aby se plně konstituovala a zároveň od ní požaduji, aby se obracela ke svobodě mojí a potvrzovala nebo nepotvrzovala mé volby a jejich realizaci jako hodnotné. Subjektivní moment hodnocení (dávání přednosti jedné věci před druhou) se tak posiluje uznáním druhého jakožto toho, kdo má právo mě hodnotit. Z těchto dvou momentů pak krystalizuje to, čemu říkáme *mravní soud*. Ten vystupuje jako třetí moment, v zásadě neutrální, jako faktor prostředkování mezi hodnocením v první a uznáním v druhé osobě - je tedy *pravidlem*.⁷⁾

Idea hodnoty vždy byla a stále zůstává obtížným filosofickým problémem. Je nepochybné, že hodnoty mají funkci měřítka, vzoru, který je hodný následování, neboť tento vzor je nad každým individuálním hodnocením, transcenduje ho. Proto již od Platóna⁸⁾ se v dějinách filosofie objevují pokusy vysvětlit pojem hodnoty jako jakousi věčnou podstatu, neměnný vzor, který se snažíme napodobit. Naše individuální preference pak v tomto pojetí vlastně volí nějakou hodnotu, s jejíž univerzální platností se v daném případě nejvíce ztotožňuje. Na druhé straně ovšem stojí takové hodnotové teorie, které hovoří nikoli o kopírování věčných

vzorů, ale o **tvoření hodnot**.⁹⁾ To, čeho je třeba si vážit a o co je třeba usilovat, protože je to hodnotné, není založeno z nějaké předčasové dimenze¹⁰⁾ jednou provždy, ale podléhá změnám. Nebyli snad lidé, kteří svým učením a životem "vytvořili" nové hodnoty, jež brzy začali uznávat a preferovat mnozí další lidé? Nepřináší s sebou nové uspořádání společnosti či jiný výrobní způsob, změna přírodních a politických poměrů i některé nové hodnoty? Pak už hodnoty nejsou věčnými podstatami, ale jsou spojeny s preferencemi, hodnocením individuálních osob a zcela jistě i dějinami mravů. Dokážeme se však za této situace vyhnout nebezpečí etického nihilismu, v němž je možné cokoli, neboť cokoli lze prohlásit za novou hodnotu?

(Jen tak na okraj předchozího tvrzení: odpověď první skupiny na "tvorbu nových hodnot" by se pravděpodobně opírala o argument, že novost příslušné hodnoty je pouze v tom, že ji lidstvo dosud neznalo a teprve teď ji tzv. pro sebe objevilo. V žádném případě ji však nemohlo vytvořit, protože jako věčná podstata byla už dávno přítomná ve "světě idejí" a pouze čekala, až ji lidé objeví.)

Pokusíme se celý tento problém s ideou hodnoty částečně vyřešit v souvislosti s naším postupem od etické intence k zákonu. Vezměme hodnotu "spravedlnost": opustíme představu, že je to věčná podstata, kterou stejně do všech důsledků nikdy nepoznáme, a použijeme toho, co již máme částečně zmapováno. Budeme-li totiž chápat spravedlnost jako cosi zakládajícího a založeného, jako "pravidlo" ve smyslu pólu ono, ukáže se před námi celá spojitá souvislost. Spravedlnost je onen článek řetězu, který zprostředkovává koexistenci, je to "schéma jednání, které

je třeba vykonat, aby byla institucionálně možná komunikace či ještě lépe: obecnství, obecná shoda svobod."¹¹⁾ Jestliže se odvoláme na etické východisko vyjádřitelné myšlenkou "chci, aby tvoje svoboda byla rovna mojí svobodě", pak nyní můžeme dodat, že to, co tato myšlenka říká, je "spravedlivé". Hodnota spravedlnosti je

průvodním znakem každého jednání, které je vedeno úmyslem naplnit tento požadavek.

Je celkem pochopitelné, že individuální osoba nemůže být počátkem prostředkujícího pravidla,¹²⁾ to je zde odevždy. Tudíž nemůže být ani počátkem toho, co je označováno za hodnotné (spravedlnost). Platí, že realizace mé a uznání tvé svobody se zakládá v etických souvislostech, jejichž počátkem není nikdo z nás. Pro vysvětlení pojmu hodnoty je nutno zvolit jistý kompromis vyplývající z dosavadního postupu - **pojem hodnoty je kompromisem mezi přáním a vzájemným uznáváním svobody jednotlivců na jedné**

straně a etickými situacemi, v nichž se tento proces odehrává, na straně druhé.

To je zároveň důvod oprávněnosti existence nejrozličnějších dějin hodnot v obecném smyslu, neboť takovéto dějiny vždy transcendentují "dějiny individua".¹³⁾

V celém procesu výchovy, vzdělávání, obstarávání a života vůbec jde o to, aby se svoboda každého jednotlivce v souladu s jeho vůlí mohla integrovat do obecných dějin hodnot. Pro demokratický a úspěšný vývoj jakékoli lidské společnosti je ovšem podstatná jedna věc. Směr integrace nesmí být jednostranný; podřízení se "obecným pravidlům" nemůže být vynucováno nebo nařizováno za každou cenu. Jedině za předpokladu, že svoboda jednotlivce má v onom obecném možnost seberealizace a toto obecné vyznačuje směr jejího vykonávání, je integrace oprávněná. Vyrůstání jednotlivého do obecného je vždy složitým procesem

a zvláště v lidské společnosti. Socializace individua je potřebná, ale není automatická¹⁴⁾ - nanejvýš důležitá je přitom právě etická rovina tohoto procesu.

Vrátíme-li se zpět k hodnotě, a přidáme-li nové podněty, můžeme říci následující: idea hodnoty v sobě obsahuje vždy cosi smíšeného, vyvolávajícího napětí mezi svými složkami. Hodnota spravedlnost pak vystupuje jako socializované pravidlo, s nímž je v napěťové koexistenci morální soud jednotlivce. Tento vzájemně se potvrzující nebo vyvracející soulad je pro nás nesmírně závažný. Úspěšné začlenění se do společnosti totiž předpokládá alespoň jisté ztotožnění se s hodnotami, které ona vyznává. V tomto světle je zřejmě nutné, abychom před chvílí uvedené pojetí hodnoty ještě rozšířili. Hodnota pak vystupuje jako kompromis, hranice mezi schopností preference a hodnocení (při samozřejmém požadavku svobody) jednotlivce a mezi již předem eticky vyznačeným sociálním řádem příslušné společnosti, který je založen na oněch obecných dějinách hodnot.

Je velmi obtížné říci, na čem je postavena idea hodnoty.

Mnohým se jeví jako "kvazi-objekt nadaný specifickou transcendencí"¹⁵⁾. Jisté je pouze to, že s ideami spravedlnosti nebo cti nemůžeme nikdy pracovat stejným způsobem jako např. s matematickými prvky. Pro nás, vzhledem k našemu zaměření, jsou nyní nejdůležitější dva ohledy, kterých si musíme být stále vědomi:

- 1) vazba hodnot s morálním soudem, jenž je zakotven ve vůli k vzájemnému rozvíjení svobod;
- 2) hodnoty jako prostředník mezi osobami a svobodami.

2. Negativní příkaz jako mezník na cestě k morálnímu zákonu

Prozkoumáním ideje hodnoty jsme se dostali k bodu zlomu, kterým přecházíme přímo od etiky k morálce.¹⁶⁾ Nyní je potřebné, abychom daný okamžik přesně

vymezili a specifikovali. Čím se tento přelom konstituuje? Jak už samotný název paragrafu napovídá, je obratu dosaženo formou *zákazu*.

Je jistě zajímavé, že většina příkazů, které člověk ve svém životě dostane nebo se s nimi setká, má negativní podobu zákazu. Nevstupujte, nekuřte, nesahej na to, nedělej to, nezlob atd. Nekonečná řada toho, co člověk nesmí, nemá a nemůže; občas bývá zákaz zjemněn podmiňovacím způsobem - neměl bys. I základní příkazy křesťanského náboženství mají tutéž formu: nezabiješ. Je to náhoda, a nebo vyjmenování toho, co se nesmí předtím, než řeknu, co se smí nebo má udělat, obsahuje nějaký logický důvod? Tento důvod samozřejmě existuje, a i když není asi všem srozumitelný, ukazuje jednoznačně do nitra člověka a objevuje v jeho psychických pochodech zmiňovanou příčinu. V této souvislosti nelze nezmínit jméno S. Freuda a jeho slavnou psychoanalytickou metodu, jejímž prostřednictvím byly odhaleny mnohé zákonitosti lidské psychiky. Freudovská psychoanalýza stojí také na počátku cesty vedoucí k lepšímu pochopení a možnému vyřešení našeho problému.¹⁷⁾

S určitým zjednodušením platí, že negativní hodnota je připisována těm našim přáním, která jsou v silném rozporu s hodnotami, transcendentujícími naše přání. Některá tato přání jsou non-konformní, a proto deviantní. Jím z hlediska nadosobních hodnot nepřísluší dávat přednost - tím, že dostanou negativní nálepkou, jsou příslušná přání zablokována ve své možné realizaci a odsunuta na vedlejší kolej. Překročíme-li tento zákaz, hrozí nám sankce.¹⁸⁾ Objevuje se zde něco zcela nového a dosud nezvyklého - dochází k rozštěpení, neboť naše bytí je tímto faktem určitým způsobem rozděleno. Na jedné straně je systém preferencí, které prošly vyšším soudem - tato přání jsou v souladu s mojí svobodou i svobodou druhých, jsou tedy oprávněná. Na druhé straně jsou přání s nějakým egoistickým zájmem, tj. taková, která zvýhodňují mne a omezují nebo zásadním způsobem narušují práva druhých, jsou tedy "patologická". Oddělení oprávněného od patologického v morálním smyslu se děje ve formě pravidla, které má podobu normy. Prostřednictvím tohoto vnějšího pravidla, jenž se konstituuje do tvaru vyjádřitelného slovy "sluší se", "je zvykem", se doplňuje a uzavírá původní neutrální termín (viz pól ono).¹⁹⁾

V čem tedy spočívá onen předěl? Etika (etická intence) se zakládá na svobodě v první osobě, uznání svobody v druhé osobě a prostředkujících pravidlech mezi nimi. Zde se najednou toto všechno opouští a nastupuje *strohost morálky* - nezabiješ.

Rozštěpení je následkem údeľu, kdy jednotlivec nemůže realizovat svá nejhlubší chtění, neboť proti nim stojí "posvěcená pravidla" - hodnoty. Ta pak nemohou v těchto případech jako prostředek vystupovat jinak, než jako *zákaz*. Je vždy trochu nepříjemné a cti člověka se dotýkající, když je mu něco zakazováno. Na druhou stranu je však třeba vidět i mnohý užitek, který může ze zákazu vyplynout: zabezpečení kontinuity osoby při střetu přání, ochrana hodnot před libovůlí jednotlivců. V neposlední řadě si pak uvědomme, že negativní příkaz je liberálnější než dlouhý seznam povinností (např. otevírá pole možností co dělat, abychom zákaz neporušili).

3. Morální zákon

Obrat, o kterém jsme nyní mluvili, je mezníkem na cestě od hodnoty k imperativu a zákonu. Ukazuje na rozštěpenost,²⁰⁾ bez níž by nebyla možná žádná idea morálního vědomí. Morálním vědomím může být nadáno pouze takové bytí, které je v sobě rozštěpené - tzv. musí docházet k situaci, kdy *jedna část mne sama přikazuje jiné mé*

části. Jinými slovy - normovaná vůle dává příkazy vůli arbitrární. Dopracovali jsme se stavu, kdy já sám se k sobě vztahuji, a to vztahem příkazu a poslušnosti - hlas uvnitř mne oslovuje, nařizuje, kontroluje, chválí a kritizuje. Příkaz a poslušnost v jedné osobě, dva páni v jednom domě, který ani jeden z nich nemůže opustit.

(Jen na okraj připomeňme - vztah, který zde stojí před námi, má důležité postavení nejen v etice, ale i v politice. V této souvislosti je nejpodstatnější a každého člověka se dotýkající fakt, že ten kdo by naprosto neměl ponětí o morálním vědomí a vyznačoval by se jeho absencí, nemůže se nijak aktivně podílet na žádném politickém vztahu, včetně toho základního - vztahu občanství.)²¹⁾

Úkol, který na tomto místě před etikou stojí, je nesmírně náročný: nově založit morálku, do níž patří imperativy a zákazy, a to na základě toho, co vybudovala etická intence - svoboda já, svoboda ty, pravidlo. Cesta, jíž prochází moje svoboda koexistujíc ve vzájemném uznání s jinými svobodami, jak se zdá a jak jsme se přesvědčili,²²⁾ nutně musí předcházet pojetí zákazu a s ním spojeného obratu. Zákon tak paradoxně stojí na samém konci cesty konstituce etiky a morálky a dovršuje její celý smysl, neboť do něj vyúsťuje všechno to, co mu předchází. Obrácený postup (zákon stojící na samém začátku cesty) je sice možný, ale je spojen se značnými riziky vyplývajícími z potřebné následnosti vysvětlovat jeden pojem z druhého. Považujme proto zákon z hlediska této následnosti za pojem poslední.

Zbývá nám vysvětlit čím se liší zákon od imperativu, který mu bezprostředně předchází. Imperativ - negativní forma zákazu - má podobu již mnohokrát zmíněného příkladu: nezabiješ, nesmíš zabít. Podíváme-li se na to, na koho (z hlediska formulace) jsou tyto imperativy směřovány, je odpověď nasnadě. Obrací se na mne jako na nějaké "ty", jeho řeč je adresná. Je sice určen všem lidem, ale promlouvá ke každému z nich "zvlášť a osobně". Proto jeden jako druhý se cítí tímto negativním zákazem zasažen, je to hlas svědomí.

Naproti tomu zákon se vyznačuje tím, že jakoukoli adresnost a zaměřenost k osobě postrádá. Spolu s ním nastupuje naprostá *anonymita* a zcela jednoznačný požadavek "*univerzalizace*". Zákon se obrací ke všem najednou a bez výjimky, ale také bez onoho důvěrného "ty", spíše jde ze strany zákona o poukaz ve smyslu "vy (oni) všichni bezejmenní". O zákonu se často říká, dokonce je to pokládáno za jeho definici, že vyjadřuje "obecné, nutné, podstatné a opakovatelné souvislosti jevů a procesů, jichž se týká".²³⁾ I v tom je cítit, že vždy zde jde o něco nadosobního, nadindividuálního a nikoliv výjimečného, něco, co se opakuje a má v zásadě tytéž projevy. Rovněž morální zákon (ať už je slovně vyjádřen jakýmkoliv způsobem) v sobě obsahuje onen striktní požadavek univerzalizace.

Slavná Kantova formulace "jednej vždy tak, aby se maxima tvého jednání, mohla stát celospolečenskou normou" (tj. univerzálním zákonem, pozn. autora)²⁴⁾ je pro mnohé východiskem racionálně založeného etického jednání. Podnětná je zejména ústřední myšlenka, že morálku je možné a potřebné založit na stejné, tj. racionální rovině jako je založena věda. Zákonodárství je tudíž chápáno jako společný prvek všech věd, v nichž převládá myšlenka řádu. Pečeť univerzality je to poslední, co završuje naše přání, hodnoty a normy a rámcuje tak naše lidské bytí v jeho morálních projevech. Rozdíl mezi Kantovým postojem a názorem, který jsme prezentovali zde, je v tom, že Kant se soustřeďuje právě na tento závěrečný moment jako na něco výchozího a zakládajícího. Pokusil se na základě své první Kritiky (čistého rozumu) vytvořit i druhou Kritiku (praktického rozumu), a to prostřednictvím *rationality vědění*. Tím, jak se zdá došlo k tomu, že "veškerý etický dynamismus, jakož i celá ona geneze

smyslu, kterou jsme tu sledovali, jsou tu prostě a jednoduše ztotožněny s tímto závěrečným stadiem; jinak řečeno: neúspěch kantovství tkví v tom, že povýšilo na *základ* to, co je pouhým *kritériem*."²⁵⁾

Je obtížné rozhodnout, zda jde jednoznačně o neúspěch; spíše můžeme hovořit o jiném pohledu a postupu, který je založen na tom, co je považováno za zakládající prvek. Ať však postavíme morální zákon na počátek nebo na konec teoretického zkoumání, jeho nazastupitelnost je evidentní. Jako prakticky jednáající bytosti máme otevřené celé pole možných jednání, ale ne všechna jsou schopna obstát z hlediska tohoto kritéria. Abychom si zachovali, řečeno s Kantem, lidskou důstojnost a nepřekročili tak onu hranici, musíme zapojit celou svou etickou zkušenost a rekonstruovat všechny prostředkující momenty mezi svobodou na jedné a zákonem na druhé straně.

Poznámky:

- ¹⁾ Etickou intencí rozumíme vzájemnou interakci tří základních vrcholů etického trojúhelníka - já, ty a ono. Na základě jejich vzájemné podmíněnosti se moderní etické teorie pokoušejí vysvětlit předpoklady fungování morálních zákonů.
- ²⁾ Je třeba zdůraznit, že antický přístup k hodnotám je založen na zcela jiných ontologických základech než je tomu u autorů současných. Představa jednotného kosmického řádu všech jsoucn, které jsou odstupňovány podle svého podílu na bytí, je neslučitelná s novověkou představou specifického jsoucna člověk, jenž je postaven mimo dříve jednotně chápáný řád jsoucn, což má mimo jiné i důsledky v novém pohledu na založení hodnot a vytváření hodnotových struktur.
- ³⁾ Filosofická disciplína, která se zabývá obecnou teorií hodnot se nazývá axiologie.
- ⁴⁾ Převzato z Ricoeur, P.: Před morálním zákonem - etika, In *Reflexe* 5-6/1992, s. 7
- ⁵⁾ Je-li podle Aristotelovy definice člověk "ZOON ECHON LOGON", potom bychom na otázku, na základě jakého kritéria člověk preferuje, dává přednost jedné věci před druhou, museli nutně odpovědět, že tímto kritériem je jeho racionalita. Ale je tomu tak doopravdy ve všech případech?
- ⁶⁾ Na tomto místě musíme připomenout i druhou Aristotelovu definici: člověk je také "ZOON POLITIKON". Bez tohoto spoluurčení by celá teorie o svobodném vystavování se soudu druhých ztratila své opodstatnění.
- ⁷⁾ Pravidlo chápeme jako jistý zprostředkující vztah mezi dvěma svobodami (svobodou já a svobodou ty), jako onen třetí vrchol v rámci etické intence - viz pozn. 1.
- ⁸⁾ Máme zde na mysli známé sokratovské dialogy směřující vždy k hledání odpovědi na otázku "co je krása", "co je spravedlnost"
- ⁹⁾ S určitým zjednodušením můžeme říci, že tento rozdílný přístup je dokladem skutečnosti, na kterou jsme upozornili v pozn. 2.
- ¹⁰⁾ Jedná se zde také o jakousi absolutní minulost Lévinasova typu? Minulost, na niž se nelze dotázat, neboť předchází jakémukoli vědomí a poznání. Jde o minulost bez přítomnosti, mimo lidský dosah.
- ¹¹⁾ Ricoeur, P.: Před morálním ..., In *Reflexe* 5-6/1992, s. 8

- ¹²⁾ Nikdy nejsem počátkem žádné instituce, vždy přicházím až do centra dění. Před mým vstupem do situace proběhly již jistě volby a preference, různá hodnocení a výsledkem toho všeho je, že jsou mi od samého počátku předkládány nejrůznější hodnoty - např. tzv. "etické značky". Jistěže s nimi nemusím souhlasit, mohu je nepřevzít a podívat se na celou věc novým způsobem a ponechat si právo hodnotit jinak, to vše je možné. Ale to, že se totéž dělo dávno přede mnou, děje se a dít bude i po mně a počátku se nedohledám, popřít nemůžu.
- ¹³⁾ Obecné dějiny čehokoli nikdy nevznikají prostým souhrnem nebo výběrem "dějin individuí", ale jejich podstatným rysem jsou ony nadindividuální časově proměnlivé souvislosti a podmínky, které mohou být odhaleny teprve s dostatečným odstupem na základě zkoumání většího počtu jednotlivých vzorků.
- ¹⁴⁾ Je jistě velice zajímavé a užitečné pozorovat tento proces socializace na vývoji malého dítěte a jeho začleňování do společnosti. Ve všech případech se jedná o zkušenost zásadně novou a neopakovatelnou, kterou musí projít každý jedinec sám za sebe.
- ¹⁵⁾ Toto spojení nelze považovat za definici hodnoty, nicméně je možné tímto způsobem ideu hodnoty abstraktně vyjádřit.
- ¹⁶⁾ Morálku zde chápeme jako čistě vnitřní aspekt svědomí každého jedince bez ohledu na vnější dopad skutečného či zamýšleného jednání.
- ¹⁷⁾ V této souvislosti je třeba uvést, že pro Freuda oním přísným strážcem morální čistoty našeho jednání je jistá, postupně se oddělující část našeho ega, kterou nazývá superego - Nadjá.
- ¹⁸⁾ Je třeba zdůraznit, že původ tohoto zákazu a sankcí je v nás samých. Sami sobě bychom měli být nejpřísnějšími posuzovateli, protože nikdo druhý nevidí do našich pohnutek. Na druhé straně se lze domnívat, že tendence k většímu uvědomování vlastní zodpovědnosti se ve větší míře projevila teprve v souvislosti s prudkým rozvojem moderní společnosti a jejím průvodním jevem je rovněž zvýšená obava a úzkost plynoucí z tohoto uvědomění.
- ¹⁹⁾ Toto "sluší se", "je zvykem", zkratka neosobní "ono se" bývá opravdu častým důvodem toho, proč něco děláme nebo naopak neděláme. Většinou si však neuvědomujeme jeho skrytý a původní smysl.
- ²⁰⁾ Zmíněná rozštěpenost umožňující vznik morálního vědomí a svědomí není důsledkem nějakého "vnějšího zásahu", nýbrž jednoznačně vypovídá o tom, že lidské bytí není jednolité, ale je samo v sobě strukturované, diferencované a nebo jinak řečeno "rozštěpené".
- ²¹⁾ Jak nás však často přesvědčují minulé i současné zkušenosti, zůstane tento požadavek asi ještě dlouho nenaplněným ideálem.
- ²²⁾ O těchto "cestách svobody" pojednává autor podrobněji v dalších svých článcích, které byly nebo budou uveřejněny v tomto elektronickém časopisu.
- ²³⁾ Jedná se o jednu z nejčastěji používaných podob obecné definice zákona. Velmi obdobně je zákon definován např. v Malém encyklopedickém slovníku, Academia, Praha 1972
- ²⁴⁾ Podrobně viz Kant, I.: "Kritika praktického rozumu" a "Základy metafyziky mravů"

²⁵⁾ Ricoeur, P.: Před morálním ..., In Reflexe 5-6/1992, s. 11

(c) Vladimír Váňa

Kat. filosofie VŠE

W. Churchilla 4, Prague 3

Czech Republic